

Středověká militaria ze sbírek Městského muzea v Počátkách

Medieval militaria from the collections of the Town museum in Počátky

PETR ŽÁKOVSKÝ

Abstract:

A small collection of medieval artefacts combined with equipment and weaponry of medieval warriors, was compiled within the current listing of medieval and early modern militaria from the collections of Czech and Moravian museums. Today it is deposited in the collections of the Town museum in Počátky.

Key words:

spur- horse bit- spear- dussack

V rámci probíhajícího soupisu středověkých a raně novověkých militarií ze sbírek českých a moravských muzeí byla zpracována i drobná kolekce středověkých artefaktů, spjatých s výstrojí a výzbrojí středověkých bojovníků, která je dnes uložena ve sbírkách Městského muzea v Počátkách¹.

Kategorie výstroje koně a jezdce je ve studovaném souboru zastoupena jednou ostruhou a jedním stíhlovým udidlem. Nález ostruhy, inv. č. A 51, není bohužel lokalizován. Ostruha o celkové délce přibližně 156 mm je tvořena dvěma mírně prohnutými rameny o délce asi 115 mm, které jsou vyrobeny ze železné tyčinky oválného průřezu. Obě ramena se sbíhají do oblouku o maximálním rozpětí až 80 mm a jejich spojnice je vytažena do hrotitého výběžku. Ukončení ramen nelze díky stavu dochování blíže klasifikovat. Na ramena plynule navazuje rozštěpený krček o délce 35 mm, který je ukončen dvěma kruhovými výčnělky, do jejichž středu je nanýtována osa pro hvězdici. Vlastní osmicípá hvězdice má průměr asi 38 mm. Váha ostruhy pak dosahuje 75 g (obr. 1:a; 4:a). Svým tvarem se studovaná ostruha jednoznačně hlásí k pozdněstředověkým ostruhám, které jsou obecně datovány od průběhu 2. poloviny 14. do 1. poloviny 16. století (např. Kalmár 1971, 360 – 362; Kirpičnikov 1973, 56 – 70; 1986, 112 – 114; Kołodziejski 1985, 165 – 168; Koóšová 2004, 533 – 541; 2007, 258 – 266). Nalezneme k ní velkou řadu analogií jak z území České republiky, tak z oblasti celé střední Evropy (např. Nagy 1898, 61 – 62, obr. 2; Drobný 1995, 62 – 80; Koóšová 2004, 533 – 536; Žákovský 2012). Podobné exempláře však byly získány např. i na území Londýna (Clark 1995, 139, kat. č. 333) či Salisbury (Ellis 1991, 62 – 63, obr. 17:4).

Poněkud hůře jsme na tom při klasifikaci udidla, které bylo nalezeno na dnes neznámém místě někde v okolí Počátek (obr. 1:b; 4:b). Jedná se o dvoudílné uditko spojené kloubem o celkové délce přibližně 161 mm, přičemž dosahuje váhy 58 g. S touto konstrukcí se v podstatě setkáváme plynule již od středohradištního období až do nejžhavější přítomnosti (např. Ruttkay 1976, 356 – 358; Měchurová 1980, 189 – 190; Kirpičnikov 1986, 108 – 109). Od většiny dosud známých udidel daného typu se však studovaný exemplář odlišuje konstrukcí závěsných kruhů pro řemeny. Ve většině případů jsou samostatné kruhy na uditku uchyceny pomocí analogického kloubu, kterými jsou k sobě uchycena vlastní těla udidla. Na exempláři z počáteckého muzea jsou však závěsné kruhy zkonstruovány tak, že vlastní tělo udidla bylo rozštěpeno, vytvarováno do kruhu a opět skováno dohromady. S touto konstrukcí se podle dosavadních znalostí na středověkém materiálu nesetkáme, což by mohlo nasvědčovat spíše novověkému stáří studovaného udidla. Není však vyloučeno, že se může jednat i o materiál ze staršího období, než kterému se věnuje předkládaná studie. Udidla obdobné konstrukce totiž známe např. z mohylníku z ruské lokality Sarskoe gorodišče, kde jsou datována do 8. – 9. století (Leont'ev 1996, 140, obr. 57:4). V teritoriu jižní Sibíře i u kočovných kmenů pocházejících z oblasti Povolží či z prostředí nevolinské kultury na Uralu se s obdobnými udidly setkáváme v materiálu datovaném do průběhu 6. – 8. století (např. Krasnov 1980, 78, obr. 53:2; Mažitov 1981, 25, obr. 13:12; Goldina – Vodolago 1990, 87, tab. L:2; Kazanski 1999, 202 – 204, obr. 3:10,12). Tomuto datování by mohl odpovídat i nález udidla obdobné konstrukce ze slovansko-avarského pohřebiště ve Štúrovu (Točík 1968, 39, tab. XXXI:26). V centrální

¹ Za umožnění studia představovaného materiálu děkuji Marii Filipové.

ní Asii se však uvidla studovaného typu, kde jsou klasifikována jako typ IA1a, udržely až do počátku 11. století (Dlužnevskaja 1993, 25, obr. 3). Otázku přesnější datace studovaného artefaktu pak bude možno v budoucnu vyřešit pouze po co nejkompletnějším soupise udídel z oblasti střední Evropy, který nám snad na danou otázku bude moci přinést konečnou odpověď.

Tyčové zbraně jsou ve studované kolekci zastoupeny pouze jedním masivním hrotem kopí inv. č. A 25, který byl údajně nalezen někde na katastru obce Moraveč (obr. 2; 5:a). Jedná se o poměrně velký a těžký hrot o celkové délce 350 mm, přičemž vlastní výrazně trojúhelníkovitý list hrotu dosahuje délky 177 mm. Jeho maximální šířka je situována ve spodní části listu a činí 71 mm. V jeho spodní části je též situována na pravé straně oboustranná značka ve tvaru děleného kruhu (obr. 6). Tloušťka listu kosočtverečného průřezu se směrem k hrotu plynule snižuje z původních 11 na 2 mm. Na list navazuje výrazně oboustranně odsazená tulej o délce 173 mm, jež má ve svrchní části průřez přibližně šestiúhelníkovitý. Tato část tuleje dosahuje délky přibližně 45 mm, šířky 25 mm a tloušťky 14 mm. Dále pak tulej získává kruhový průřez, jehož průměr se směrem k spodní bázi plynule zvyšuje z původních 22 na konečných 45 mm. Tulej je vyrobena z plechu o síle přibližně 2 mm. Obě rozdílné části tuleje jsou pak od sebe odděleny výrazným tordovaným prstencem. Váha hrotu kopí dosahuje 708 g.

V doposud publikovaných typologických systémech bychom jen marně hledali morfologicky podobné exempláře, což by nám mohlo cosi napovídat o chronologickém zařazení studovaného hrotu, neboť většina těchto systémů se zabývá pouze materiálem z období od 10. do 14. století (např. Nadolski 1954, 50 – 60; Medvedev 1959, 125 – 130; Kirpičnikov 1966, 5 – 23; 1986, 85 – 89; Kovács 1970; Ruttkay 1976, 297 – 305). Obdobná kopí však nenalezneme ani v doposud publikovaném mladším materiálu (např. Boenheim 1890, 305 – 330; Demmin 1891, 773 – 783; Kalmár 1971, 41 – 44). Jen vzdáleně můžeme studované kopí přiřadit k prozatím ne zcela rozšířené skupině hrotů s tulejí zdobenou tordovaným prstencem a kovářskou značkou na listu vlastního hrotu. Takových kopí však nepoznáme z českých muzejních sbírek mnoho. V podstatě můžeme prozatím, mimo hrotu z Moravče, operovat již pouze s hrotem, který je dnes uložen ve sbírkách Regionálního muzea v Mikulově², a s hrotem údajně pocházejícím z tvrziště v Senoradech³. Podobné, prozatím však blíže nezdokumentované, publikované hroty byly také podchyceny ze sbírek muzea v Lounech (Wagner – Drobná – Durdík 1956, 73) a opavského muzea (Freising 1940, 25, tab. 8), přičemž oba tyto hroty jsou autory datovány do průběhu 13. – 14. století. Do 14. – 15. století je pak datován hrot kopí ze sbírek Národního muzea v Praze, který je na listu zdoben minuskulním písmem a na tuleji dvěma, patrně zlacenými, ale netordovanými prstenci (Wagner – Drobná – Durdík 1956, 73; Petrů 1985, 734, obr. 624:a; Dolínek – Durdík 1995, 136, obr. 164). Hrot kopí z mikulovského muzea⁴, stejně jako ostatní výše jmenované hroty, se od studovaného moravského však poněkud odlišují svým tvarem. Vlastní list hrotu nemá tak výrazně trojúhelníkovitý tvar a tak přechod tuleje v list je poněkud plynulejší. Navíc tordovaný prstenec odděluje tulej od listu přímo u kořene listu a není tudíž situován přibližně v třetině její délky, jak je tomu u studovaného hrotu. Další rozdíl lze spatřovat také v tom, že všechny hroty, pokud lze alespoň z jejich publikace soudit, postrádají výzdobu listu. Výjimku v této skupině tvoří pouze unikátní hrot ze sbírek Národního muzea v Praze a hrot z Klentnice. Na posledně jmenovaném hrotu nalezneme po obou stranách listu jednoduchou rytou, původně patrně tauzovanou výzdobu v podobě tří linií ukončených půlobloučky (obr. 5:c). Obdobná výzdoba se poměrně často vyskytuje na středověkých sekerách, které jsou již tradičně datovány do průběhu 14. – 16. století. Za všechny stačí uvést výzdobu seker z Hradiště u Davle (Richter 1963, 213, obr. 65; 1982, 169 – 171, obr. 117:2), Ježova hradu u Stínavy (Žákovský 2006, 108 – 111) nebo sekeru ze sbírek Muzeum Wojska Polskiego ve Varšavě (Glosek 1996, 94, tab. XVI:c).

Tvarově se tak studovanému hrotu kopí z Moravče nejvíce blíží hrot ze sbírek Moravského zemského muzea v Brně, který má údajně pocházet z tvrziště v Senoradech (obr. 5:b). Toto kopí je na tuleji také vybaveno tordovaným, patrně zlaceným prstencem, který je situován ve svrchní části tuleje, ne však u samotného přechodu v list. List kopí je pak zdoben rytým, dnes již bohužel téměř neznatelným, dekorem, který bez rentgenografického průzkumu není blíže definovatelný. Je z něj zřetelná pouze část,

2 Regionální muzeum v Mikulově, inv. č. A/M 51. Za umožnění studia materiálu děkuji Mgr. P. Kubínovi a Mgr. A. Navrátilovi.

3 Moravské zemské muzeum v Brně, inv. č. 81798. Za umožnění studia materiálu děkuji PhDr. Z. Měchurové, CSc.

4 Hrot byl podle údajů v rukopisné inventární knize někdejšího Südmährisches Heimatmuseum v Klentnici nalezen na vinici v katastru Klentnice v dubnu roku 1934 A. Hönischem z Klentnice čp. 42. Za upozornění na tento pramen srdečně děkuji kolegyni Mgr. M. Šudomové.

štitným trnem z neznámé lokality chová ve svých sbírkách Městské muzeum v Jevíčku (obr. 8:d)¹⁰. Není však zcela vyloučeno, že v případě posledně jmenovaného tesáku se jedná o hledanou zbraň, která měla být údajně nalezena někdy v 1. polovině 20. století při úpravě centrální plošiny v areálu hradu Rumberk v katastru obce Deštná na Blanensku (Mackerle – Továrek – Vacová 1946, 90; Musil – Plaček – Procházka 1989, 10). Do stejné kategorie můžeme přiřadit patrně také jeden z tesáků z hradu Zvíkova (Žákovský 2008, 469 – 470) či zbraň nalezenou v náhonu mlýna pod městskými hradbami Moravského Krumlova (Žákovský 2008a, 64 – 66; 2009). Obdobný tesák, jen poněkud menších rozměrů, máme registrován i z polské lokality Muszkowice (Marek 2008, 47, obr. 42:a – b). Tesák z Počátk tak můžeme celkem s jistotou datovat do průběhu 15. století, o čemž svědčí jak velmi obdobné exempláře z Dolan či Hrubé Vody, tak i ikonografické prameny. Za všechny stačí uvést velmi názorně vyobrazený tesák daného typu z Pašijového oltáře (obr. 9), který vznikl někdy kolem roku 1450 a jenž je dnes chován ve sbírkách Museum der Stadt Wien (např. Gerát 2006, obr. 7b; Marek 2008, obr. 44:b).

Představovaná kolekce militarií ze sbírek Městského muzea v Počátkách patří sice svým počtem k nevelkým kolekcím, přesto si však zasluhuje naši plnou pozornost, protože některé předměty svou originalitou přesahují úzký regionální rámec a můžou nám tak přispět k poznání středověkého vojenství obecně.

Všechny fotografie i kresby, pokud není uvedeno jinak, jsou dílem autora.

Literatura:

- Boenheim, W. 1890: Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Leipzig.
- Burian, V. 1960: Nálezy z husitského opevnění kartouzky v Dolanech u Olomouce, Archeologické rozhledy XII, 204 – 212.
- Clark, J. 1995: The medieval horse and its equipment c. 1150 – c. 1450. London.
- Demmin, A. 1891: Die Kriegswaffen in ihren geschichtlichen Entwicklungen von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Gera – Unterhaus.
- Dlužnevskaja, G. V. 1993: Tipologija snarjaženija vsadnika i konja stepej centralnoj Azii (X – XII vv n.e.), Fasciculi archaeologiae historicae VI, 21 – 43. Łódź.
- Dolínek, V. – Durdík, J. 1995: Historische Waffen. Hanau.
- Drobný, T. 1995: Vývoj středověkých ostruh od 11. do počátku 16. století. Nepubl. diplomová práce na ÚAM FF MU Brno.
- Ellis, B. M. A. 1991: Spurs. In: Saunders, P. – Saunders, E. (edd.): Salisbury Museum Medieval Catalogue Part 1., 54 – 78. Salisbury.
- Freising, H. 1940: Neue Funde aus dem Ostsudetenland, Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit XVI, 1 – 32.
- Gerát, I. 2006: Die künstlerischen Beziehungen zwischen Wien und Pressburg im Spiegel der Buch- und Tafellerei. In: Jékely, Z. – Papp, S. – Poszler, G. (edd.): Sigismundus rex et imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387 – 1437. Ausstellungskatalog. Budapest – Luxembourg, 536 – 543.
- Głosek, M. 1996: Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich. Warszawa – Łódź.
- Goldina, R. D. – Vodolago, N. V. 1990: Mogilniki nevolinskoj kultury v Priural'e. Irkutsk.
- Jékely, Z. – Papp, S. – Poszler, G. (edd.) 2006: Sigismundus rex et imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387 – 1437. Ausstellungskatalog. Budapest – Luxembourg.
- Kalmár, J. 1939: Pfeilspitzen als Würdezeichen, Zeitschrift für historische Waffen und Kostümkunde XV, Neue Folge 6, 218 – 221.
- 1957: Armbrust-Pfeilspitzen als Rangabzeichen, Folia Archaeologica IX, 153 – 166.
- 1962: Számszerjász parancsnoki jelvény – nyílhegyek, Arrabona IV, 71 – 84.
- 1971: Régi magyar fegyverek. Budapest.
- Kazanski, M. 1999: L'armement Slave du haut moyen-âge (Ve – VIIe siècles). A propos des chefs militaires et des guerriers professionnels chez les anciens Slaves, Přehled výzkumů 39, 197 – 236. Brno.
- Kirpičnikov, A. N. 1966: Древнерусское оружие 2. Копье, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени 9. – 13. вв. Археология СССР, E 1 – 36. Москва – Ленинград.

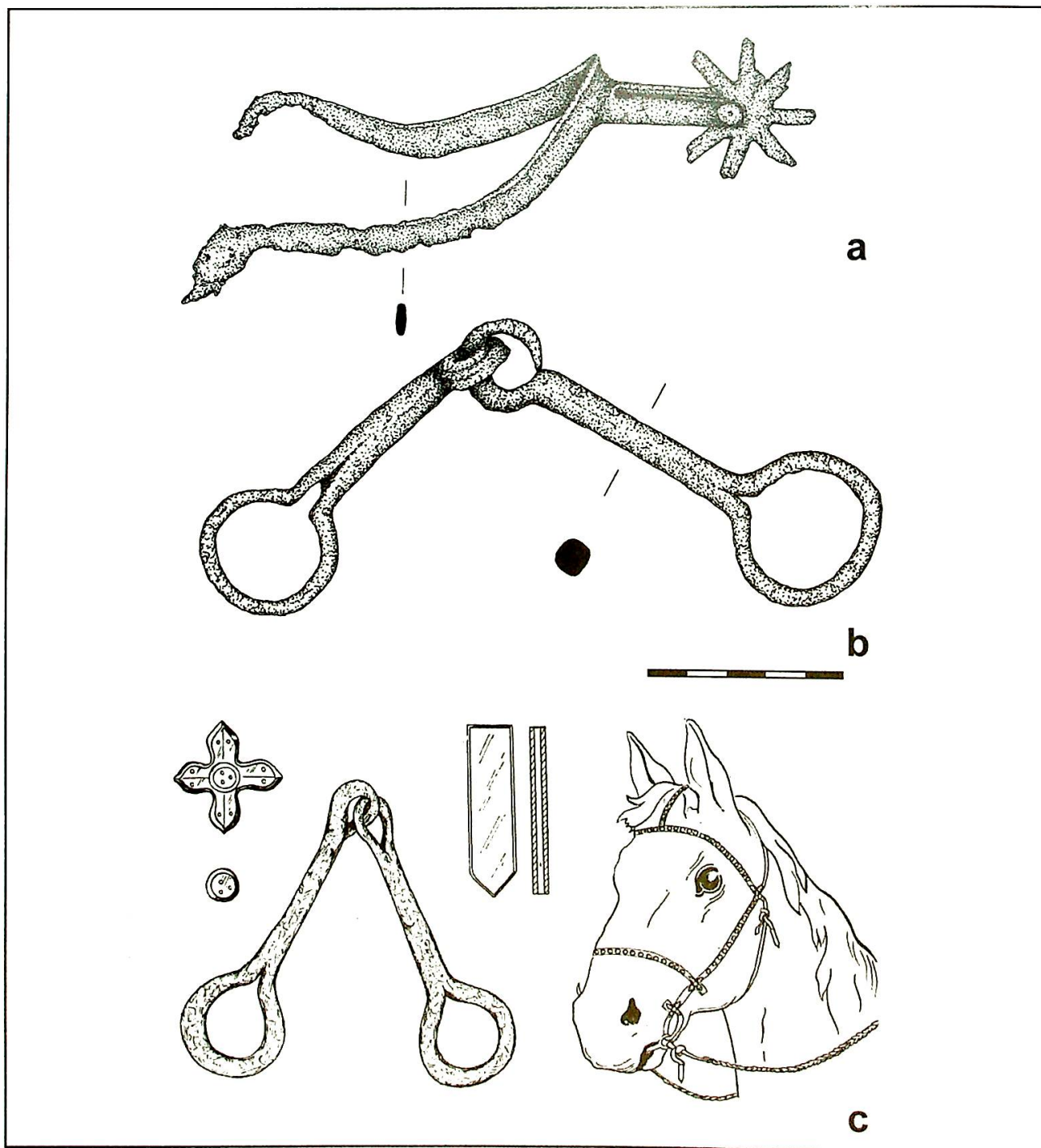
¹⁰ Městské muzeum Jevíčko, inv. č. 726. Za umožnění studia děkuji všem pracovníkům této instituce.

- 1973: Snarženie vsadnika i verchovogo konja na Rusi IX. – XIII. vv. Archeologija SSSR. Svod archeologičeskich Istočnikov E 1 – 36. Leningrad.
- 1986: Russische Waffen des 9. – 15. Jahrhunderts, Waffen- und Kostümkunde 28, 85 – 129.
- Kołodziejski, S. 1985: Les éperons à mollete du territoire de la Petite Pologne au moyen âge. Memoires Archeologiques Lubin, 161 – 179.
- Koóšová, P. 2004: Ku klasifikácii vrcholnostredovekých ostrôh z územia Slovenska (12. – 15. storočie). Archæologia historica 29, 523 – 547.
- 2007: Ku klasifikácii neskorostredovekých a včasnónovovekých ostrôh z územia Slovenska. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Musaica XXV, 257 – 276.
- Kovács, L. 1970: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsásátemetkezésük, Alba Regia XI, 81 – 108.
- Krasnov, J. A. 1980: Bezvodninskij mogilnik. Moskva.
- Leont'ev, A. E. 1996: Archeologija Meri. K predstorii Sever – Vostočnoj Rusi. Moskva.
- Marek, L. 2006: Średniowieczne i nowożytnie kordy ze Śląska, Acta Militaria Mediaevalia II, 189 – 206.
- 2008: Broń biała na Śląsku. XIV – XVI wiek. Wrocław.
- Mažitov, N. A. 1981: Kurgany Južnogo Urala. Moskva.
- Medvedev, A. F. 1959: Oružije Novgoroda Velikogo, Trudy novgorodskoj archeologičeskoj ekspedicii II. MIA SSSR LXV/2, 121 – 191.
- Měchurová, Z. 1980: Podrobná terminologie koňského postroje a jeho částí ve středohradištním období. Vlastivědný věstník moravský XXXII, 187 – 193.
- Nadolski, A. 1954: Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku. Łódź.
- Nagy, G. 1898: A szabolcsmegyei museum közepkori sarkantyúi, Archaeologiai Ertesítő XVIII, 60 – 64.
- Nekuda, V. – Unger, J. 1981: Hrádky a tvrže na Moravě. Brno.
- Nickel, H. 1968: Ceremonial Arrowheads from Bohemia, Metropolitan Museum Journal I, 61 – 93.
- 1969: Böhmische Prunkpfeilspitzen, Sborník Národního muzea v Praze A – Historie XXIII, 101 – 164.
- Petráň, J. (ed.) 1985: Dějiny hmotné kultury I(2). Kultura každodenního života od 13. do 15. století. Praha.
- Plaček, M. 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- Richter, M. 1963: Výzkum opevněné středověké osady v Hradištku u Davle, Archeologické rozhledy XV, 200 – 219.
- 1982: Hradištko u Davle, městečko ostrovského kláštera. Praha.
- Ruttkay, A. 1976: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). Slovenská archeológia XXIV, 245 – 395.
- Točík, A. 1968: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava.
- Unger, J. 1968: Zdobené a značkové kopí ze sbírek mikulovského muzea, Vlastivědný věstník moravský XX, 265 – 267.
- Wagner, E. – Durdík, J. – Drobná, Z. 1956: Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské. Praha.
- Žákovský, P. 2006: Analýza železných předmětů z Ježova hradu u Stínavy. Rkp. diplomové práce na ÚAM FFMU Brno.
- 2008: Tesáky ze sbírek Státního hradu Zvíkova, CB 11, 461 – 472.
- 2008a: Středověká a raně novověká militaria ze sbírek Městského muzea v Moravském Krumlově. In: Píkrlová, L. – Hrbáčková, A. (edd.): 100 let založení muzea v Moravském Krumlově 1907 – 2007, 61 – 69. Moravský Krumlov.
- 2009: Středověké a raně novověké chladné zbraně ze sbírek Městského muzea v Moravském Krumlově, Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana II, v tisku.
- 2012: Středověká a raně novověká militaria ze sbírek Lovecko-lesnického muzea v Úsově, Acta Militaria Mediaevalia VII, v tisku.

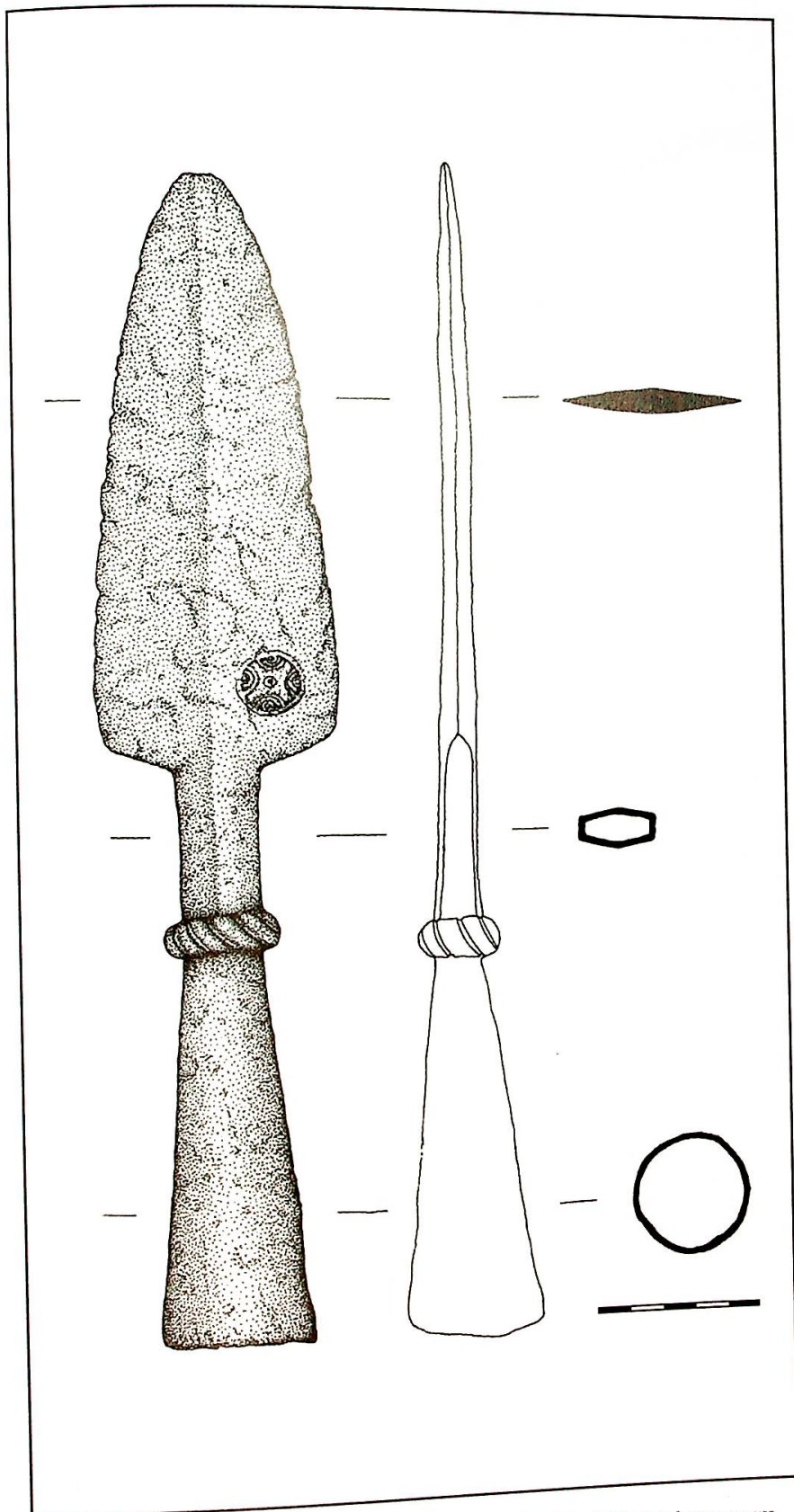
Resume:

A small collection of medieval artefacts combined with equipment and weaponry of medieval warriors was compiled within the current listing of medieval and early modern militaria from the collections of Czech and Moravian museums. Today it is deposited in the Town museum in Počátky. From the equipment of a horse and a horseman there is one spur from the period of the second half of the 14th century til the first half of 16th century (Pict. 1:a, 4:a), and a horses bit of relatively rare construction whose closest analogy can be found in central Asia, where they are generally dated to the period of

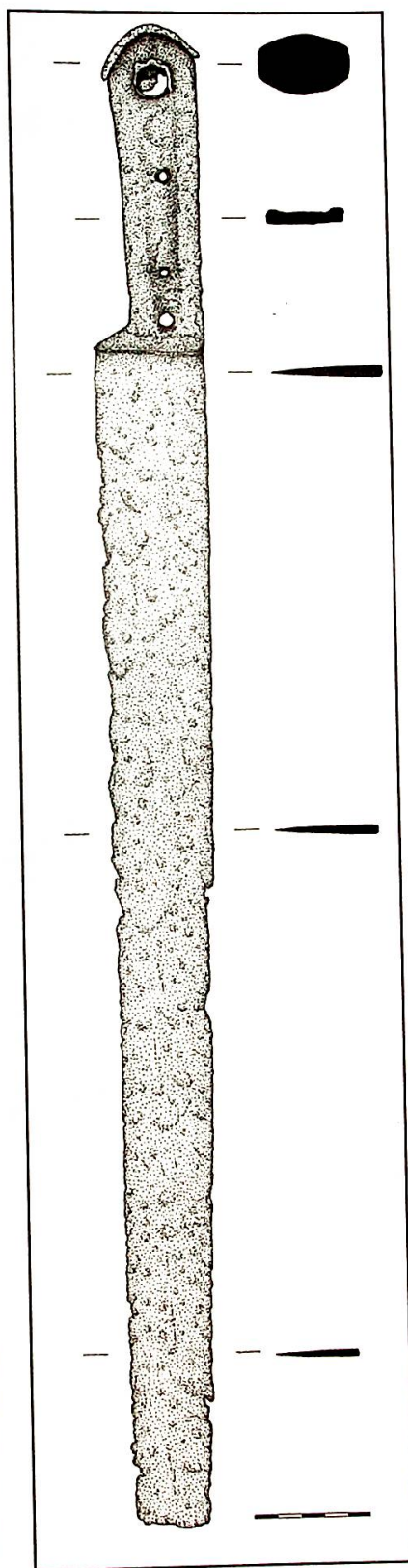
6-11th century (Pict. 1:b-c, 4:b). The massive tip of a spear from an unknown locality in the district of Moravče, deserves special attention. It has a mark in the shape of a split circle on both sides of the leaf and a twisted ring on the socket (Pict. 2, 5:a, 6). We can date the example in question to the 15 – 16 th century, on the basis of comparison with similarly ornamented and constructed spear tips (Pict. 5:b-c). From the cold weapons, we can find only a fragment of a single-handed dussack in the collection, which can be dated only on the basis of comparison with typologically homological specimens (Pict. 8) and with iconographic sources (Pict.9). The dussack from Počátky can be dated to the period of the 15 th century on the basis of this comparison. The presented collection of militaria from the collections of the Town museum in Počátky belongs by virtue of its quantity to small collections, but none the less it deserves our attention because some of the objects surpass, in their originality, the close regional framework and can contribute to an understanding of medieval militaria in general.

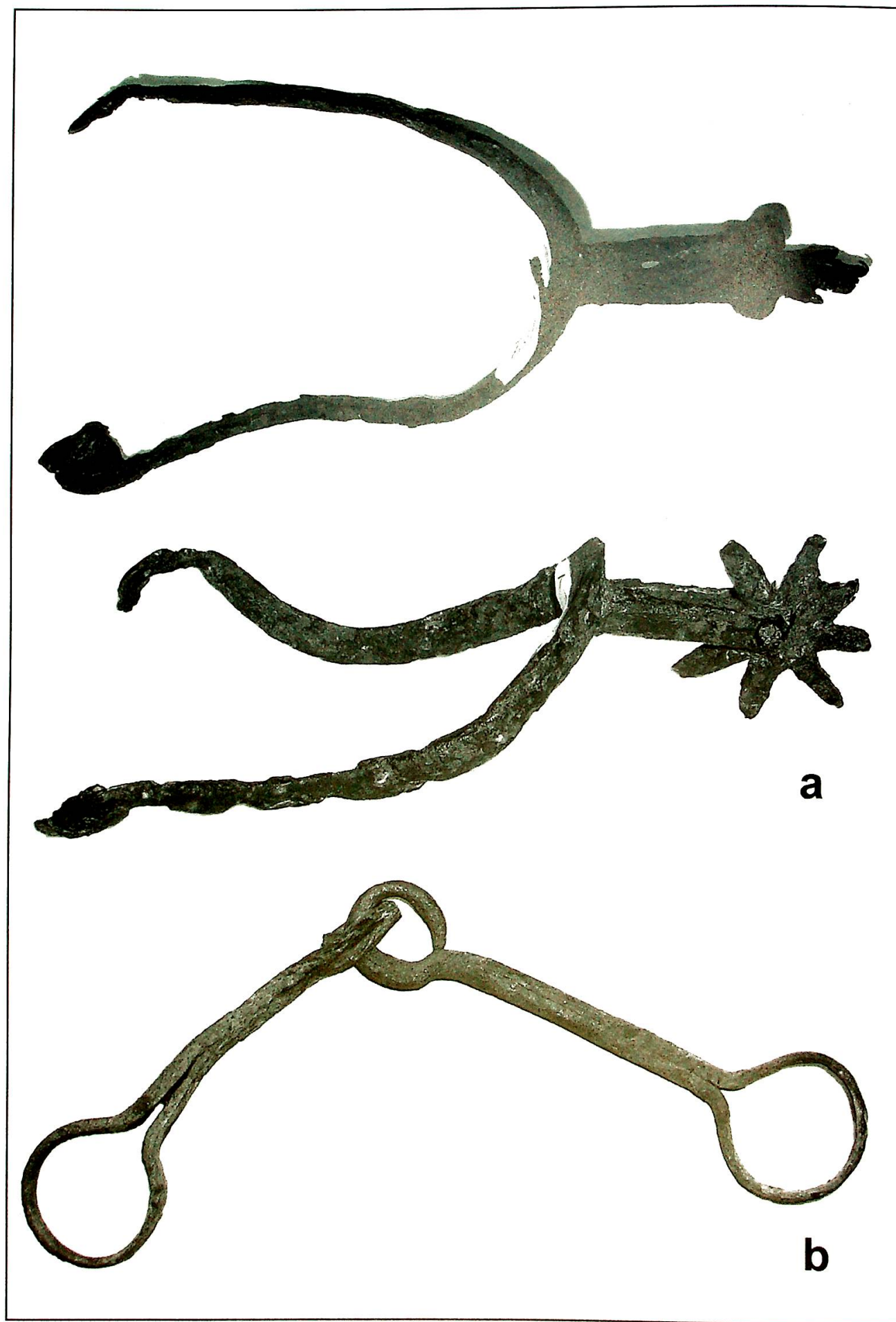
Obr. 1 Výstroj jezdce a koně: a – ostruha, inv. č. A 51; b – udíadlo, bez inv. č. (Městské muzeum Počátky); c – rekonstrukce uzdění podle nálezu z hrobu 223 z Nevolinského mohylníku (podle Goldina-Vodolago 1990, tab. LXIV:A).

Obr. 2 Kopí se zdobeným listem i tulejí, inv. č. A 25 (Městské muzeum Počátky).

Obr. 3 Tesák z Počátek, inv. č. A 24 (Městské muzeum Počátky).

Obr. 4 Výstroj jezdce a koně: a – ostruha, inv. č. A 51; b – udidlo, bez inv. č. (Městské muzeum Počátky).

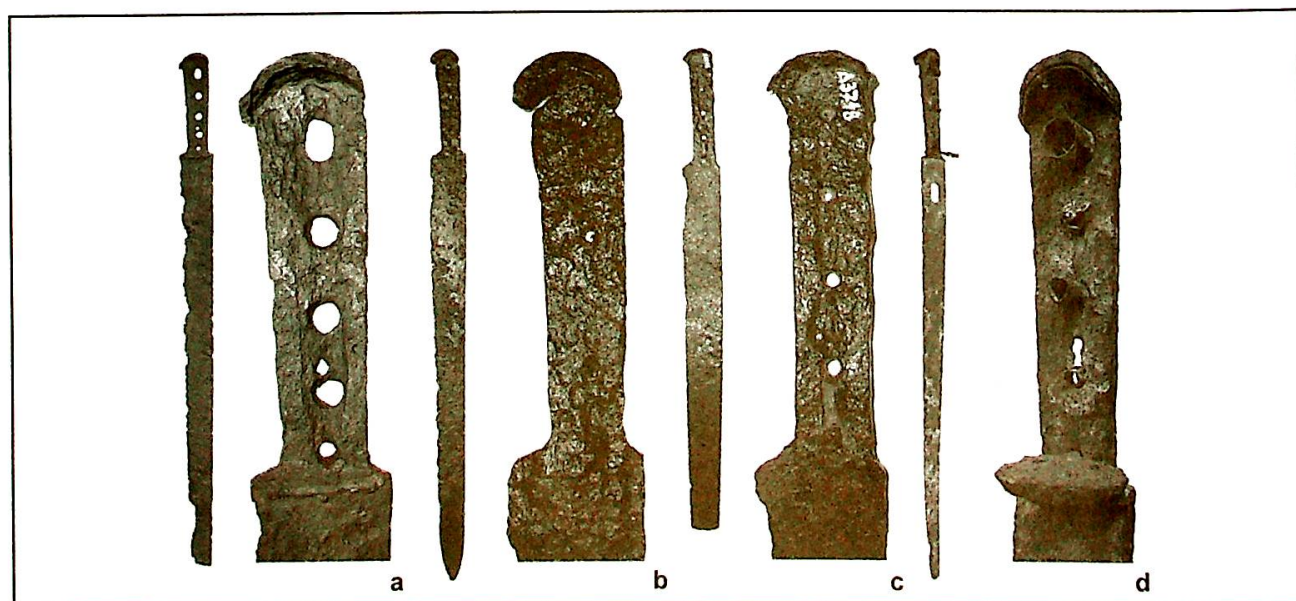
Obr. 5 Kopí se zdobeným listem a tulejí s tordovaným prstencem: a – Moraveč (Městské muzeum Počátky, inv. č. A 25); b – Senorady (Moravské zemské muzeum Brno, inv. č. 81798); c – Klenčice (Regionální muzeum v Mikulově, inv. č. A/M 51).

Obr. 6 Detail kolkované výzdoby na listu kopí z Moravče (Městské muzeum Počátky, inv. č. A 25).

Obr. 7 Tesák, nalezený na louce pod tzv. Strážním kopcem v katastru Počátek (Městské muzeum Počátky, inv. č. A 24).

Obr. 8 Jednoruční tesáky: a – Dolany (Vlastivědné muzeum v Olomouci, bez inv. č.); b – Hrubá Voda (Vlastivědné muzeum v Olomouci, inv. č. V 656); c – nelokalizováno (Muzeum Vyškovska, inv. č. A 3748); d – nelokalizováno (Městské muzeum Jevíčko, inv. č. 726).

Obr. 9 Výřez z Pašijového oltáře, který vznikl někdy kolem roku 1450 a jenž je dnes chován ve sbírkách Museum der Stadt Wien (podle Gerát 2006, obr. 7b; Marek 2008, obr. 44:b).